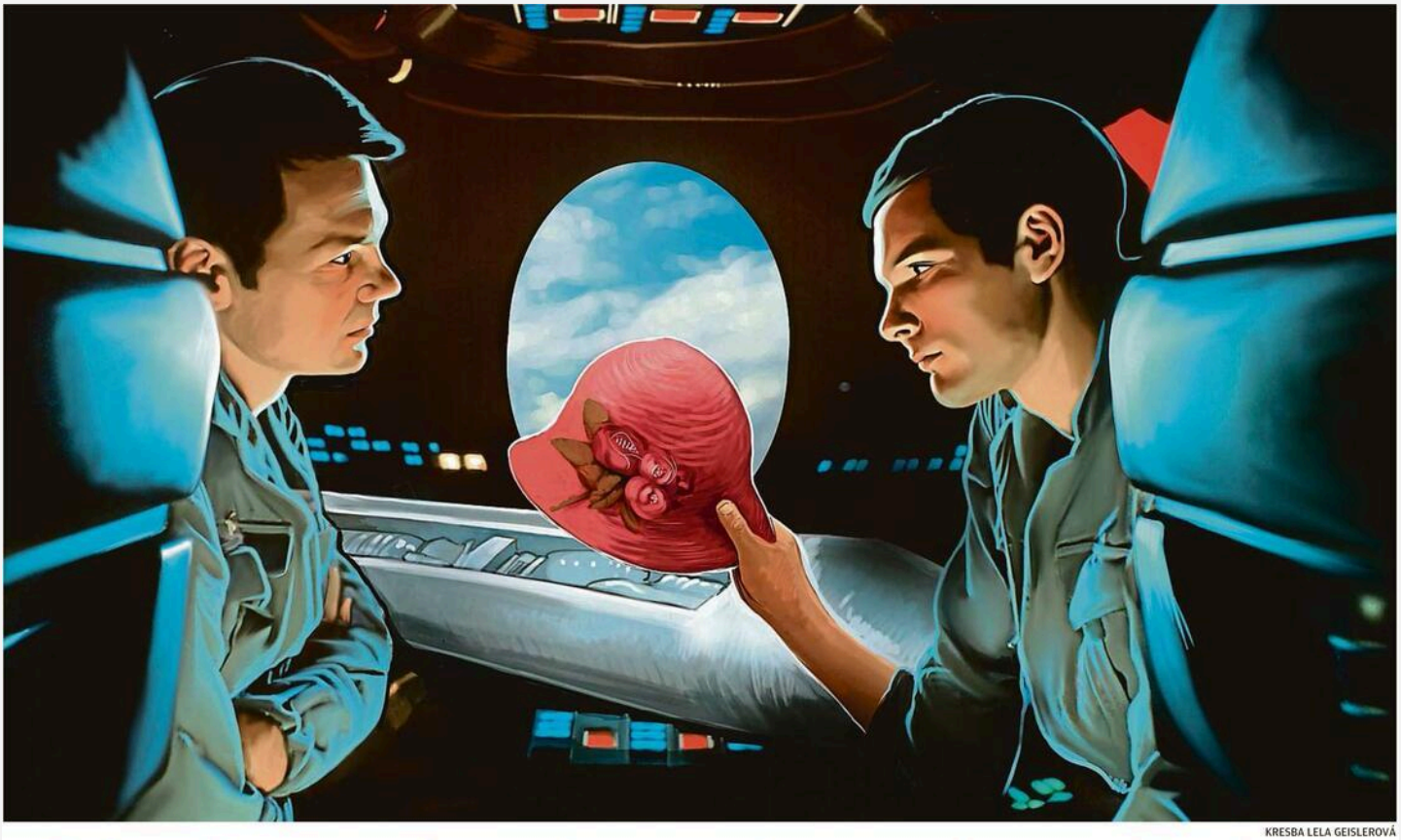

KRESBA LELA GEISLEROVÁ

Mrak nad světovým výstavištěm

Velkolepá vize budoucnosti, jak si ji lidé malovali **ve 30. letech,** se nenaplňuje. Spíš právě naopak

Má pravdu filozof Hérakleitos, když tvrdí, že nelze dvakrát vstoupit do stejné řeky? Anebo ti, kdo míní, že nic na světě se nemění, maximálně kostýmy a kulisy? Srovnejme současný svět se světem těsně před druhou světovou válkou. A budeme se divit.

JOSEF MLEJNEK JR.
politolog

Podle staronového amerického prezidenta Donalda Trumpa se svět zbláznil. Zejména v Evropě ale převládá přesvědčení, že americké prezidentské volby vyhrál šílenec, který je sám součástí problému, nikoli jeho lékařem či terapeutem. Jeho první kroky v úřadu logicky vyděsily mnohé zastánce liberální demokracie i konceptu jednotné euroatlantické civilizace. A je-li demokracie ohrožena v jedné ze svých kolébek a zároveň v globální mocnosti, ocitá se přirozeně v ohrožení kdekoli na světě.

S Donaldem Trumpem lze v jednom určitě souhlasit: současný svět rozhodně není v dobré kondici a ve vzduchu se čím dál zlověstněji vznáší řada hrozeb. A hodně připomíná naši planetu nedlouho před vypuknutím druhé světové války, už jen kvůli ostrému střetu jistých představ a vizí.

Vidina budoucnosti

Radši si proto nejprve odskočme do staréhо dobrého New Yorku, na grandiózní Světovou výstavu, jež tam probíhala od dubna 1939 do října 1940 pod hesly „Úsvit nového dne“ a „Svět zítřka“. Globální svítání neboli svobodu, mír, štěstí a konzumní hojnost měl přinést především technický pokrok, předváděný v pavilonech zúčastněných zemí i velkých korporací měrou vrchovatou.

Výstaviště dominoval objekt *Trylon a Perisféra*: Trylon byl skoro 200 metrů vysoký jehlan, Perisféra mohutná koule o průměru skoro pětapadesáti metrů. V jejím nitru mohli návštěvníci zhlédnout dioráma *Democracity* s modelem demokratického a ekologického města budoucnosti, v němž se moderní výstavba a infrastruktura mísily se zelení rozlehlých parků.

Největším tahákem se ale stal pavilon koncernu General Motors s *Futuramou* neboli s vizí Ameriky propojené sítí mnohaproudých a zčásti automatizovaných dálnic v podobě obrovského, částečně pohyblivého modelu.

> S Donaldem Trumpem lze v jednom souhlasit: současný svět není v dobré kondici. A hodně připomíná naši planetu nedlouho před vypuknutím druhé světové války.

Světová výstava měla i svou propagační vlaštovku: letoun Lockheed 14 Super Electra excentrického miliardáře, vynálezce, filmového producenta i režiséra a leteckého nadšence Howarda Hughese, jenž s ním v červenci 1938 obletěl severní polokouli v čase lehce přes 91 hodin. Stroj dostal osobní jméno „Světová výstava v New Yorku 1939“, jejíž logo nesl na přední části trupu.

A firma Westinghouse ještě před zahájením vyslala vzkaz vzdáleným civilizacím, ne někde v mezihvězdném prostoru, ale zde, na planetě Zemi. Již v září 1938 nechala na místě svého pavilonu zapustit do země časovou schránku, něco přes dva metry dlouhý zašpičatělý kovový doutník o průměru 22 centimetrů. Otevře se až roku 6939, tedy za 5000 let od konání výstavy. Má lidem příštích vzdálených věků podat svědectví o civilizaci poloviny dvacátého století, včetně představy o předmětech běžné potřeby. Uchovává tak například panenku na hraní, jednodolarovou bankovku, holicí strojek Gillette, dámský klobouk či krabičku cigaret Camel... a třeba také poselství nejchytřejších hlav své doby.

Einstein a šimpanz

Mezi nejchytřejšími tak samozřejmě nemohl chybět Albert Einstein: budoucí lidstvo oslovuje skoro s pokorou šimpanze, vůči svým vrstevníkům však vystupuje coby hodně nafoukaná opice: „Trpíme touhou mít všechno. Lidé se zabíjejí v nepravidelných časových intervalech, proto každý, kdo pomyslí na budoucnost, žije ve strachu a hrůze. Inteligence a charakter mas jsou nesrovnatelně nižší než inteligence a charakter několika jedinců, kteří pro společnost vytvářejí hodnotné věci. Věřím, že tento vzkaz budete číst s hrdostí a oprávněnou nadřazeností.“

Nevíme, co si pomyslí a co budou cítit čtenáři roku 6939, nám však Einstein může posloužit jako model současného liberála s vysokoškolským vzděláním, leč s trojkami z fyziky ze základky, frustrovaného řáděním „dezolátů“ na sociálních sítích. Paradoxně je ale při své inteligenci nedovede nějak rozumně oslovit. Ani on, ani politici, které zpravidla volívá a na sociálních sítích lajkuje.

Einsteinův kolega, též fyzik a nobelista Andrews Millikan zase svěřil kovové schránce firmy Westinghouse následující slova: „V tuto chvíli jsou principy reprezentativní vlády založené na hlasování ve volbách, které představují vlády Francie a anglosaských a skandinávských zemí, ve smrtelném konfliktu s principy despotismu. Pokud racionální, vědecké, progresivní principy v tomto boji zvítězí, před lidstvem se otevírá perspektiva mírového zlatého věku. Pokud ale budou nyní i v budoucnu triumfovat zpátečnické principy despotismu, příští historie lidstva pouze opět zopakuje smutný příběh války a útlaku.“

Napsal by to dnes jinak? Rozdíl by mohl spočívat v tom, že principy despotismu podle některých názorů již začínají lomcovat i anglosaským světem, konkrétně Spojenými státy. A možná by též dodal, že sotva ve střední Evropě po desetiletích komunismu trochu zakořeněly demokratické instituce, čelí autoritářským sekerám všemožných populistů.

Pokračování na straně 2

Mrak nad světovým výstavištěm

Dokončení ze strany 1

Despotismus však rozhodně nešlo přehlédnout ani na newyorské výstavní ploše. Dokonce tam získal hlavní cenu: konkrétně šlo o Alexeje Duškina za stanici moskevského metra *Majakovskaja*, jejíž replika v měřítku 1 : 1 se předváděla v sovětském pavilonu. Strop středního prostoru stanice dodnes zdobí 25 mozaik ve stylu socialistického realismu, tematicky pojatých jako „24 hodin sovětského nebe“.

Rotace kolem bolševické osy

Sovětská expozice tehdy opravdu přitahovala velkou pozornost. Patřil do ní též Arktický pavilon, dokumentující úspěchy země socialismu v krutých polárních podmínkách, či dálkové přelety přes severní pól do USA. Jednalo se o posádky Valerije Čkalova z června 1937 a ještě víc o tu Michaila Gromova z července téhož roku, jejíž let z Moskvy až do Kalifornie bez mezipřistání o délce 11 500 kilometrů tehdy znamenal absolutní světový rekord.

Sovětskou image měl v dubnu 1939 „vyšperkovat“ jiný dálkový let – Vladimira Kokkinakiho z Moskvy až právě do New Yorku, načasovaný k zahájení výstavy. Ne přes pól, ale v západním směru. Pilotoval letadlo pojmenované Moskva, speciální variantu bombardéru Ljušin DB-3, tedy typu, který koncem stejného roku začal svrhávat bomby na Stalinem napadené Finsko. Nad Atlantikem ale Kokkinaki narazil na mimořádně nepříznivé povětrnostní podmínky, a musel proto nouzově přistát již v Kanadě. Letoun poškodil a sám si zlomil pár žeber. Kremelská propaganda i tak spustila oslavné tirády, leč chybělo sladké triumfální finále neboli hladké přistání v tehdejším hlavním městě světa, metaforická vzdušná návštěva Moskvy přímo v New Yorku, kde navíc na Kokkinakiho symbolicky čekal Čkalovův Tupolev ANT-25 s nápisem *Stalinská trasa* na boku, jenž se stal součástí sovětské expozice.

Mimochodem, na Nový rok 1938 otiskl deník *Pravda* článek Michaila Vodopjanova nazvaný „Novoroční sen“, kde proslavený polární letec navrhoval souběžné dobytí severního a jižního pólu sovětskými výpravami s pomocí letadel, aby tak planeta Země začala naráz „rotovat kolem bolševické osy“. Na tuhle zeměpisnou perličku myslím pomocný učitel Václav Poustka v Cimrmanově *Dobytí severního pólu* nepřišel…

Na výstavě však nebyli jen komunisté. Fašistická Itálie předváděla pavilon věnovaný vynálezci Guglielmovi Marconimu a úspěchům italské techniky – a též italským koloniím. Nacistické Německo na výstavišti absentovalo, údajně kvůli příliš vysokým poplatkům za zřízení expozice, a nemohlo tudíž obhajovat zlaté medaile, které jak samotný německý pavilon, tak model prostoru masových shromáždění NSDAP v Norimberku (obojí od Alberta Speera) obdržely na předchozí světové výstavě v Paříži v roce 1937. Nedlouho po otevření výstavních prostor v New Yorku Německo rozpoutalo světovou válku, v dějinách dosud nejničivější.

I Československo mělo na výstavě svůj pavilon, avšak pro druhou sezonu, tedy pro rok 1940, zůstal, podobně jako polský, norský a nizozemský, uzavřen. I Sovětský svaz se z pokračování výstavy stáhl. Původní heslo „Svět zítřka“ se raději změnilo na „Mír a svoboda“.

Vývoj, který nelze zkrotit

Výstava každopádně odrážela (nejen technologickou) dominanci Evropy a Spojených států, rasově nahlíženo nadvládu bílého muže či bílého člověka na planetě. Nebo – geograficky vyjádřeno – panování Severu nad Jihem. Nikoli náhodou obletěl Howard Hughes se svým „zvacím lockheedem“ severní polokouli, a to po trase New York – Paříž – Moskva – Omsk – Jakutsk – Fairbanks (na Aljašce) – Minneapolis a zpátky New York. Mezinárodní letecká federace (FAI) však jeho vzdušnou pouť odmítla uznat za oblet zeměkoule, neboť její regule vyžadují uražení vzdálenosti minimálně o délce obratníku Raka. Tedy nejsevernější rovnoběžky, kde může být Slunce v zenitu, jež prochází Mexikem, severní Afrikou, Indií a jižní Čínou.

„Asi by bylo dobré začít rozlišovat mezi univerzálním, všeobecně rozšířeným Západem jako takovým, který zasáhl duše všech národů na zeměkouli; a Západem specifickým, geografickým, politickým, etnickým, Západem bílých národů Evropy a Severní Ameriky. Právě ten se dnes ocitl ve slepé uličce. Ne proto, že by jeho civilizace byla překonaná nějakou jinou, nýbrž proto, že ostatní národy přijaly tu jeho za svou a připravily ho tak o to, co až dosud tvořilo jeho specifičnost a nadřazenost,“ napsal v roce 2009 francouzský spisovatel a esejista libanonského původu Amin Maalouf v knižní eseji *Nezkrotitelná planeta* (česky vyšla roku 2014). Měl evidentně na mysli civilizaci především v technologickém a ekonomickém smyslu.

Zlaté časy kolonií

Dominance starého kontinentu vyvrcholila v době před první světovou válkou, kdy evropské politické útvary panovaly skoro celému světu. Po ní se k nim coby jedna z rozhodujících mocností začaly přidávat Spojené státy, které se dokázaly etablovat jako globální hráč číslo jedna. Ve dvacátém století se již ale začal projevovat i pozvolný úpadek „bílé převahy“, jenž zprvu nalezl výraz v dekolonizaci. Populační růst i schopnost přejímat západní technologie, promítat je do vojenské síly a operovat na volném či všemožně regulovaném trhu pak učinily nebo v krátké době učiní přinejmenším regionální mocnosti ze zemí, které se ještě před sto lety nacházely v koloniálním područí či ve sféře evropského nebo amerického vlivu. Přičemž mezi evropské mocnosti v této optice patří i Sovětský svaz včetně jeho expanze v Asii či v Africe.

Ilustrujme si to na jednom méně známém příkladu – nizozemském. Nizozemsko je dnes středně velký a velmi rozvinutý evropský stát, jedna z nejbohatších zemí světa, avšak rozhodně žádná mocnost. Přitom v sedmnáctém století Nizozemci zabezpečovali zhruba polovinu světového obchodu a vybudovali vlastní koloniální říši globálního záběru.

Největší a nejvýznamnější nizozemskou kolonií byla Nizozemská východní

> Hlavní potíž Donalda Trumpa je, že programově odmítá usilovat o něco alespoň trochu idealistického, o univerzálnější koncepci, kterou by jeho země globálně prosazovala.

Indie, která se rozkládala na území dnešní Indonésie (kam patří také ostrov Jáva). V roce 1930 zde údajně žilo okolo šedesáti milionů lidí. Tehdy si ještě Konstantin Biebl, jinak velký kritik kolonialismu, mohl na cestách zasněně veršovat: „S lodí, jež dováží čaj a kávu / pojedu jednou na dalekou Jávu (…) Pojedem spolu já a ty / vezmeš si jen kufřík a svoje rty.“

Konstantin Biebl v letech 1926 a 1927 skutečně cestoval po exotických končinách včetně Jávy, kam doplul německým parníkem Yorck. Od třicátých let by ale mohl použít i letadlo nizozemských aerolinek KLM, které začaly udržovat nejen koloběh pošty, ale též lidí v tepně holandského impéria vzdušnou cestou. Musel by ale letět na etapy v řádu několika dní – v zásadě týden s více než dvaceti mezipřistáními. A na letenku by asi nenašetřil. Dnes se v Bieblových stopách snad ani nelze vydat lodí. Jen letadlem. A docela levně, intelektuálně i finančně to zvládne každý obyčejný volič, včetně cest na dovolenou.

Rozvoj, kterému nestačíme

V roce 1949 získala zmíněná nizozemská kolonie nezávislost a stala se z ní Indonésie, v současnosti s více než 280 miliony obyvatel čtvrtý nejlidnatější stát světa. A poněvadž skoro 90 % jejího obyvatelstva se hlásí k islámu, jde zároveň o nejlidnatější muslimskou zemi, která patří do skupiny G20, tedy do elitního klubu dvaceti největších světových ekonomik.

Zatímco ve třicátých letech dvacátého století obývalo Nizozemsko asi osm milionů lidí, dnes jich tam žije zhruba 18 milionů, z toho etnických Nizozemců něco přes 13 milionů. Zato populace Indonésie vzrostla od třicátých let minulého století čtyřnásobně. Počet lidí na planetě Zemi pak rovněž čtyřnásobně, ze dvou miliard na osm. Ovšem zatímco v roce 1900 tvořili Evropané zhruba čtvrtinu světové populace, kdežto Afričané pouhých 8 %, v roce 2050 se tyto poměry prohodí. (Podíl Asie se pohybuje a má pohybovat v rozmezí 50–60 %.)

Zmíněné skutečnosti se prostě musejí nějak projevit ve světové rovnováze. O slovo se zkrátka důrazně hlásí globální Jih neboli země označované dříve též jako „rozvojové“, či dokonce „zaostalé“. Navíc oproti prošedivělému Severu demograficky mladé. Přičemž nejde o čistě geografický pojem, poněvadž dvě největší země globálního Jihu – Čína a Indie – leží výhradně na severní polokouli. A právě globální Jih rovněž představuje prostor dříve kolonizovaný evropskými (tedy severními) mocnostmi.

MAGA, MRGA a multi-kulti MMA

Evropa ovládala svět především díky technické (a tudíž i vojenské), nikoli duchovní převaze. Ostatně, křesťanští misionáři si často stěžovali na kruté košťnictví svých soukmenovců a řadu pokusů o christianizaci nových světů zadusila koloniální politika evropských mocností, orientovaná především na nadvládu a hromadění bohatství. Západní techniku však okolní svět dávno převzal (podobně jako kdysi Evropa arabské číslice) a dovede ji rozvíjet i dobývat světové trhy.

V polovině dvacátého věku obouval svět Baťa, na sklonku století si skoro celá zeměkoule vyšlapovala v čínských botách. Dnes se Evropa i USA snaží stáhnout čínský náskok v elektromobilech či v umělé inteligenci. I pro „nezápadní“ země se tak technika a ekonomika mohou stát – a stávají se – zdrojem růstu moci, přičemž snahu o globální prosazení přísných ekologických norem vnímají jako formu neokolonialismu, jež jim brání „dohnat a předehnat“ někdejší kolonizátory.

Bohužel, poučka, že diktatura neumí rozvíjet moderní technologie, odvozená z historie Sovětského svazu, pro jiné podobné případy alespoň zatím neplatí. Z končin, odkud jsme byli po staletí zvyklí pouze „dovážet čaj a kávu“, jsou nyní nejen sílící mocnosti, nýbrž i zhroucené státy, odkud do Evropy proudí davy zoufalých uprchlíků, navíc často vyznávajících pro nás Evropany jen obtížně akceptovatelné věrouky či sociální normy. Ať se to někomu líbí, nebo ne, multikulturalismus je prostě globální realitou, a to nikoli ve smyslu politické doktríny, nýbrž hrubě empiricky. A střetávání kultur očividně nemusí znamenat pouze vzájemně obohacující se procházku růžovým sadem.

Olej do plápolajícího ohně může snadno přilévat též křečovitá snaha chřadnoucích impérií zachovat si nebo restaurovat někdejší moc. Nelze se nevšimnout jistého příbuzenectví 47. prezidenta USA Donalda Trumpa a jeho ruského protějšku Vladimira Putina. Trumpova popularita má podobné kořeny ve frustraci z úpadku a v naději na vzestup, což výstižně shrnuje jeho ústřední slogan *Make America great again*, MAGA. Putin od začátku vše staví na podobném, byť přímo nevyřčeném hesle *Make Russia great again* neboli MRGA a do ruského dědictví organicky vkládá i odkaz sovětského komunistického impéria.

Bez ideálů

Hlavní potíž s Donaldem Trumpem spočívá ve skutečnosti, že programově odmítá usilovat o něco alespoň trochu idealistického, o nějakou univerzálnější koncepci, kterou by jeho země globálně zaštiťovala a prosazovala. O což se snažila řada jeho předchůdců počínaje Woodrowem Wilsonem, jenž – jakkoli neúspěšně – razil premisu: „Svět musí být zabezpečen pro demokracii.“

Světový řád se tak ale hroutí, nastupuje politika ostrých loktů a tvrdých pěstí. Planeta Země začíná připomínat arénu tolik populárních MMA zápasů. Zkratka MMA znamená mixed martial arts čili smíšená bojová umění a historicky odkazuje ke starořecké olympijské disciplíně zvané pankrátion neboli „veškerá síla“, tedy k boji, kde povoleno bylo vše. Nebo skoro vše.

Odpověď na otázku, co s tím, se hledá jen velmi obtížně. Pro začátek je ale určitě dobré uvědomit si, že svět, který se vynořil z porážky moskevského komunistického impéria, definitivně skončil. A že též asi navždy pominuly doby, kdy Evropa panovala globu. Nyní bude mít co dělat, aby se na něm vůbec udržela jako suverénní entita.

Trylon a Perisféra lákají na Světovou výstavu 1939. V době, která se až podezřele podobá té naší. FOTO GETTY IMAGES